

DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2023.03.190>

JEL classification: F17, Q18, N70
UDC: 339.5:338.439.5(477)

Олена ШУСТ

доктор економічних наук, професор
Білоцерківський національний аграрний університет, Україна
ORCID: 0000-0001-7066-8020
E-mail: olena.shust@btsau.edu.ua

Ірина АРТИМОНОВА

кандидат економічних наук, доцент
Білоцерківський національний аграрний університет, Україна
ORCID: 0000-0003-1054-1356
E-mail: artimonovair@ukr.net

Богдан ХАХУЛА

доктор філософії в галузі економіки, доцент,
Білоцерківський національний аграрний університет, Україна
ORCID: 0000-0003-4286-2381
E-mail: valerii.khakhula@gmail.com

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ АГРОПРОДОВОЛЬСТВОМ УКРАЇНИ

АНОТАЦІЯ

Вступ. Нинішні складні економічні умови, що викликані війною України з Росією, загострили світову продовольчу кризу. Дана обставина спричинить голод в багатьох країнах світу, особливо регіонах населення характеризується низьким рівнем купівельної спроможності.

Крім того, військові дії нанесли суттєвих збитків логістиці агропродовольства, що в результаті потребує залучення значних інвестицій відновлення. Дана обставина вимагає запровадження державної підтримки.

Мета. На основі узагальнення оцінки зовнішньої торгівлі агропродовольством України в умовах запровадження воєнного стану в країні запропонувати пропозиції щодо повоєнного відродження сільськогосподарського виробництва країни.

Метод (методологія). У процесі дослідження для досягнення визначеної мети використано комплекс загальнонаукових та спеціальних методів: системно-структурний аналіз – при уточненні та впорядкуванні понятійного апарату зовнішньоекономічної діяльності; діалектичний, метод аналізу і синтезу – для вивчення характеристик та особливостей основних методів управління зовнішньоекономічною діяльністю сільськогосподарських підприємств; експертний, розрахунковий, порівняльний і графічний – при проведенні оцінки стану зовнішньоекономічної діяльності сільськогосподарських підприємств.

Результати. Встановлено, що проблеми низького рівня конкурентоспроможності харчових товарів на міжнародних ринках зумовлені такими факторами: відсутністю фінансових ресурсів для проведення модернізації виробництва; високими митними зборами, що призводять до збільшення витрат суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності; високими трансакційними витрати, що звужує можливості експорту продукції з коротким строком доставки. Запропоновані основними пріоритетними завданнями в галузі зовнішньоекономічної діяльності аграрного сектору України.

© Олена Шуст, Ірина Артимонова, Богдан Хахула, 2023

Отримано: 25.04.2023 р.

Рекомендовано до друку: 12.05.2023 р.

Опубліковано: 25.10.2023 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Як цитувати: Шуст О., Артимонова І., Хахула Б. Сучасний стан та перспективи розвитку зовнішньої торгівлі агропродовольством України. *Економічний аналіз*. 2023. Том 33. № 3. С. 190-201. DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2023.03.190>

Ключові слова: сільськогосподарська продукція; продовольчі товари; зовнішньоекономічна діяльність; експорт; імпорт.

Вступ

Нинішні складні економічні умови, що викликані війною України з Росією, загострили світову продовольчу кризу. Дана обставина спричинить голод в багатьох країнах світу, особливо регіонах населення характеризується низьким рівнем купівельної спроможності.

Крім того, військові дії нанесли суттєвих збитків логістиці агропродовольства, що в результаті потребує залучення значних інвестицій відновлення. Дана обставина вимагає запровадження державної підтримки. Як наголошувала голова Єврокомісії Урсула фон Дер Ляйєн, що «їжа стала частиною кремлівського арсеналу терору, і ми не можемо цього терпіти» [1].

Відомо, що Україна є одним із провідних світових виробників та експортерів сільськогосподарської продукції, яка відіграє вирішальну роль у постачанні олійних культур і зерна на світовий ринок. У 2021/2022 маркетинговому році країна виробила понад 30% світового виробництва соняшнику і соняшникової олії та понад 27% соняшникового шроту (Міністерство сільського господарства США, квітень, 2022 р.). Це зробило нашу державу світовим експортером номер один соняшникової олії (46% світового експорту) і соняшникового шроту (54% світового експорту). Країна посідає шосте місце за обсягом виробництва і третє за обсягом експорту ріпаку (20% світового експорту), четверте місце за виробництвом і третє за експортом ячменю (17% світового експорту) і шосте за виробництвом і четверте за експортом кукурудзи (12% світового експорту).

Україна є ключовим постачальником для багатьох країн, які сильно залежать від імпорту харчових продуктів, і багато хто з них належать до групи найменш розвинених країн (LDC) та групи країн з низьким рівнем доходів і дефіцитом продовольства (LIFDC).

Проблемам зовнішньої торгівлі сільськогосподарської продукції та продовольством в своїх дослідженнях приділяли уваги Н. Є. Голомша, А. О. Задоя, Н. А. Карасьова, С. М. Кваша, Н. Є. Квітка,

М. А. Лисак, О. Є. Незвойминова, Т. О. Осташко, І. Ю. Салькова, С. А. Сегеда, І. В. Чехов, О. М. Шпичак та інші. Проте, кардинальна зміна умов зовнішнього середовища виробничо-господарської діяльності господарств корпоративного сектору аграрної економіки – основного експортера сільськогосподарської продукції, яка викликана військовою агресією росії проти України вимагає глибокого аналізу стану зовнішньої торгівлі агропродовольством та відповідних заходів по її покращенню.

Мета статті

Мета статті – на основі узагальнення оцінки зовнішньої торгівлі агропродовольством України в умовах запровадження воєнного стану в країні запропонувати пропозиції щодо повоєнного відродження сільськогосподарського виробництва країни.

Виклад основного матеріалу дослідження

Оцінюючи структуру експорту продукції агропродовольства можемо констатувати, що найбільшу питому вагу займають продукти рослинного походження, головним чином зерно кукурудзи та пшениці (табл.1). При цьому встановлено, що протягом 2010–2022 рр. обсяги експорту продукції рослинного походження зросли у 3,4 рази. Проте, в 2022 р. порівняно 2021 р. спостерігається зниження обсягів експорту продукції рослинного походження на 13,3%, що викликано військовою агресією росії проти нашої держави, наслідком якої є блокування морських портів.

Впродовж досліджуваного періоду спостерігається суттєве зростання обсягів експорту продуктів тваринного походження у 2,4 рази, головним чином продукції м'ясного та яєчного птахівництва. Вітчизняні товаровиробники продукції птахівництва адаптували своє виробництво до вимог країн-імпортерів, головним чином до ЄС. Проте, в 2022 р. порівняно з 2021 р. відбулося зниження обсягів експорту тваринницької продукції на 16,3% за рахунок зниження обсягів виробництва та порушення функціонування транспортно-логістичних систем.

Таблиця 1. Динаміка експорту агропродовольства, млн дол США

Рік	Всього	Група 1-24	I. Живі тварини; продукти тваринного походження	II. Продукти рослинного походження	III. Жири та олії тваринного або рослинного походження	IV. Готові харчові продукти	Група 1-24 до усього
2010	51431	9936	771	3976	2617	2571	19,3
2015	38127	14563	823	7971	3300	2468	38,2
2016	36363	15284	775	8095	3963	2451	42,0
2017	43265	17757	1109	9216	4606	2827	41,0
2018	47340	18612	1211	9886	4497	3019	39,3
2019	50055	22144	1277	12915	4732	3220	44,2
2020	49213	22199	1188	11890	5760	3361	45,1
2021	68240	27947	1345	15538	7037	3788	41,0
2022	44136	23390	1472	13473	5949	2497	53,0
2022 р. в % до							
2010 р.	85,8	235,4	190,9	338,9	227,3	97,1	33,7 в.п.
2021 р.	64,7	83,7	109,4	86,7	84,5	65,9	12 в.п.

Джерело: складено за попередніми даними Державної служби статистики України.

Ефективній системі державного протекціонізму протягом досліджуваного періоду вдалося наростити експорт жирів та олій тваринного або рослинного походження, головним чином соняшникової олії майже в 2,3 рази. Проте, військові дії призвели до зниження на 15,5%, що відповідає рівню 2020 р.

Експорт готових харчових продуктів, що характеризується високою доданою вартістю займає незначну питому вагу і мала позитивну тенденцію до росту на протязі 2010-2021 рр. Проте, в 2022 р. спостерігається суттєве зниження експорту готових харчових продуктів порівняно з 2021 р. на 34,1%, що навіть нижче відповідного значення 2010 р. На нашу думку, подібна обставина викликана декількома чинниками:

- зруйнуванням переробних підприємств;
- відсутність в достатній кількості необхідної сировини;
- порушення функціонування інфраструктури транспортно-логістичних систем;
- запровадження на законодавчому рівні обмежень щодо експорту готових продуктів харчування.

Важливо наголосити, що протягом досліджуваного періоду зростає частка агропродовольства в структурі експорту країни, яка у 2022 р. становила 53%, що є черговим підтвердженням того, що Україна – аграрна, експортоорієнтована країна. На нашу думку, дана обставина викликає певну загрозу, щодо напрямків повоєнного відродження країни. Всесвітньо відомий норвезький економіст Ерік Райнерт у своїй книзі «Як багаті країни стали багатими і чому бідні країни залишаються бідними» скаржитися на те, що сучасні керівники розвинених країн забули, як саме їхні країни ставали багатими, і ведуть бідні країни до ще більшої бідності [2]. У основу сформованих висновків вчений спирається не на абстрактні ідеї чи суб'єктивні переконання, а на історичний досвід країн, яким вдалося розбагатити.

Всі економічно розвинені країни сьогодні використовували ту саму стратегію – відмовлялися від сировинної орієнтації заради переробної промисловості і обов'язково проходили через період, коли емуляція – бажання і прагнення зрівнятися чи перевершити – була їхнім головним

пріоритетом. Так, Ерік Райнерт у своїй книзі стверджує: «...країнам, які сьогодні зазнають невдачі, – корисно згадати, як Німеччина зуміла вибратися з глибокої повоєнної кризи. Німеччину врятувала виробнича стратегія, усвідомлений розвиток торгівлі та промисловості, відокремлених від сільського господарства та виробництва сировинних матеріалів» [2, с.287].

На ці важливі висновки вітчизняним економістам та політикам необхідно звернути більшу увагу, щоб зайвий раз не підтверджувати парадокс «ресурсного прокляття». Основна причина сировинних ризиків: орієнтація на моновиробництво з спадною віддачею та неправильне застосування теорії порівняльних переваг.

Щодо України, то парадокс «ресурсного прокляття» виглядає наступним чином: якщо у нашій країні сприятливі ґрунтово-кліматичні умови для ведення та розвитку сільського господарства, то відповідно у ній же і є абсолютні переваги в цій галузі порівняно з іншими країнами, тому ми орієнтуємося на виробництві кукурудзи, зерна та олії, тобто сировинних монотоварів із спадною віддачею. Однак, на відміну товарів з високим рівнем доданої вартості, на випуску продукції сільського господарства не можна отримати ефект від масштабу.

Тривалий час курсова стабільність національної грошової одиниці забезпечувалася не ефективністю нашої економіки та її інвестиційною привабливістю, а зростанням експортної виручки від продажу сировини, металу та аграрної продукції [3].

Вплив аграрної сировинноорієнтованої економіки на розвиток економічного благополуччя країни можна побачити в результаті застосування так званої теореми Т. Рибчинського, яка свідчить, що у разі появи зростаючого чинника виробництва, інтенсивно розвиватимуться галузі економіки в яких цей чинник є ключовим. У цій моделі немає місця галузям, які забезпечують потреби внутрішнього ринку, вони просто не можуть витримати конкуренцію за ресурси та гроші з «факторними» напрямками розвитку [4].

На нашу думку, країна із сировинною моделлю економіки, така як, Україна, стикається з низкою системних проблем:

- сировинну економіку постійно переслідують феномен зниження продуктивності. Тобто чим більше людей зайнято у конкретній сфері, тим швидше знижується продуктивність. З падінням продуктивності погіршуватиметься і результати виробництва, і зарплата працівників. Так, Ерік Райнерт називає це саме парадоксом, оскільки в будь-якій іншій галузі насичення ринку трудовими ресурсами призводить до посилення конкуренції та зростання ефективності [5];
- ціну на сировину формує ринок. Сировина є переважно біржовим товаром. Отже, експортер має обмежені можливості, щоб впливати на ціну та управляти своєю маржею;
- залежність від клімату. У сільському господарстві постійно змінюється рівень продуктивності через кліматичні чинники;
- загроза надвиробництва та падіння цін. Неможливість різко зупинити виробництво, що не дає змоги сільськогосподарським товаровиробникам впливати на зниження ціни;
- низький розмір заробітної плати. Запорука сильної економіки – високий рівень внутрішнього споживання, яке базується, на високій споживчій спроможності населення тобто на високому рівні зарплат. Сировинна економіка характеризується великою часткою некваліфікованої праці, що в свою чергу впливає на відсутність передумов зростання зарплат.
- міграційні процеси. При інтеграції до міжнародних союзів відбувається масова еміграція до індустріалізованих та найбільш промислово-розвинених країн світу.

Оцінюючи, динаміку імпорту сільськогосподарської продукції та продовольства можемо констатувати, що він не значний. Проте, протягом досліджуваного періоду спостерігається поступове зростання його частки в структурі загального імпорту (табл. 2).

Таблиця 2. Динаміка імпорту сільськогосподарської продукції та продовольства в Україну, млн дол США

Рік	Всього	Група 1-24	I. Живі тварини; продукти тваринного походження	II. Продукти рослинного походження	III. Жири та олії тваринного або рослинного походження	IV. Готові харчові продукти	Група 1-24 до усього
2010	60740	5763	1242	1564	452	2506	9,5
2015	37516	3484	548	1146	182	1608	9,3
2016	39249	3891	626	1285	246	1734	9,9
2017	49607	4301	732	1368	267	1935	8,7
2018	57141	5055	918	1529	267	2341	8,8
2019	60800	5736	1071	1795	253	2617	9,4
2020	54336	6498	1258	1989,3	280,4	2971	12,0
2021	73310	7747	1594	2131	444	3578	10,6
2022	55296	6041	1175	1927	294	2645	10,9
2022 р. в % до							
2010 р.	91,0	104,8	94,6	123,2	65,0	105,5	1,4 в.п.
2021 р.	75,4	78,0	73,7	90,4	66,2	73,9	0,3 в.п.

Джерело: складено за попередніми даними Державної служби статистики України.

При цьому необхідно відзначити, що в структурі імпорту агропродовольства переважають готові харчові продукти, що характеризуються високою доданою вартістю.

Проте, військова агресія росії проти нашої держави спричинила до суттєвого скорочення ввезення готових харчових продуктів в Україну (на 26,1 %). На нашу думку, основними чинниками, які вплинули на вище охарактеризовану ситуацію є зниження курсу гривні по відношенні до євро та низка ризиків, які спричинені запровадженням воєнного стану в державі. Подібні чинники вплинули на зниження обсягів імпорту жирів та олій тваринного або рослинного походження на 33,8 %.

Проблеми в галузі тваринництва та суттєве зростання пропозиції на внутрішньому ринку продуктів тваринного походження при зниженні купівельної спроможності населення

в 2022 р. порівняно з 2021 р. призвело до зниження імпорту живих тварин та продуктів тваринного походження на 22 %. Імпорт по даній групі товарів в 2022 р. відповідає значенню 2010 р., коли більшість галузей тваринництва були в кризовому стані.

Оцінюючи показники зовнішньої торгівлі агропродовольством необхідно наголосити, що протягом 2020-2022 рр. спостерігається зниження зовнішньо-торгівельного обороту з всіма партнерами, за виключенням країн ЄС. На нашу думку основним чинником, що вплинув на подібну ситуацію є відсутність необхідних продовольчих товарів, які виробляються в країнах Африки та Азії для задоволення потреб на внутрішньому ринку України.

Як свідчать дані таблиці 3 в структурі зовнішньо-торговельного обороту України з країнами Азії та Африки займає експорт зернових культур, а саме пшениця та кукурудза.

Таблиця 3. Динаміка показників зовнішньоекономічної діяльності сільськогосподарських товаровиробників

Рік	Всього	Країни ЄС	США	Африканські країни	Країни Азії	Країни Латинської Америки	Інші країни
Зовнішньо-торговельний оборот							
2020	29277	9739	410	3276	12180	576	3097
2021	36125	11928	445	4070	15206	742	3734
2022	29950	16470	368	1886	8583	448	2196
2022 р. в % до							
2020 р.	102,3	169,1	89,8	57,6	70,5	77,8	70,9
2021 р.	82,9	138,1	82,7	46,3	56,4	60,4	58,8
Експорт							
2020	22391	6294	110	2945	10898	65	2078
2021	27947	7864	157	3728	13673	108	2416
2022	23615	13094	174	1643	7346	26	1331
2022 р. в % до							
2020 р.	105,5	208,0	158,2	55,8	67,4	40,0	64,1
2021 р.	84,5	166,5	110,8	44,1	53,7	24,1	55,1
Імпорт							
2020	6887	3445	300	331	1281	511	1019
2021	8178	4064	288	342	1533	634	1318
2022	6335	3376	194	242	1237	421	865
2022 р. в % до							
2020 р.	92,0	98,0	64,7	73,1	96,6	82,4	84,9
2021 р.	77,5	83,1	67,4	70,8	80,7	66,4	65,6
Сальдо							
2020	15504	2849	-189	2613	9617	-446	1059
2021	19769	3800	-131	3387	12140	-525	1098
2022	17279	9718	-19	1401	6109	-395	465
2022 р. +/- до							
2020 р.	1775	6869	170	-1212	-3508	51	-594
2021 р.	-2490	5918	112	-1986	-6031	130	-633

Джерело: складено за попередніми даними Державної служби статистики України.

Необхідно відзначити, що у 2022 р. порівняно з 2020-2021 рр. експорт в африканські та азійські країни скоротився майже в два рази, що викликано в першу чергу порушенням системи логістики, що виражалася в блокуванні морських портів. Саме, після відкриття «зернового коридору» через українські порти Чорного моря було здійснено відвантаження сільськогосподарської продукції споживачам країн Азії та Африки.

Водночас, у період 2020-2022 рр. суттєво зросли обсяги експорту агропродовольства в країни ЄС. Цьому сприяли логістичне забезпечення та низка міждержавних законодавчих актів, які значно спростили експорт в країни ЄС. Основними культурами, які потрібні Європі, є кукурудза, сояшниковий та соєвий шрот і соя.

З'ясовано, що у 2022 р. в Україну було ввезено агропродукції на 6,3 млрд дол., що на

23% менше, ніж у 2021 р., коли імпорт агропродовольчої продукції становив близько 8,2 млрд дол.

В результаті повномасштабного вторгнення РФ на територію України вартість поставок з Євросоюзу зменшилася на 17%, а саме з 4064 млн дол. у 2021 р. до 3376 млн дол.

Обсяги імпортованих поставок продовольства з країн Азії становили 1237 млн дол. (19,5%), Латинської Америки – 421 млн дол. (6,6%), Африки – 242 млн дол. (3,8%) та СНД – 205 млн дол. (3,2%).

Характерною рисою минулого року для вітчизняного аграрного сектору економіки стало зниження обороту на суму понад 6 млрд відносно 2021 р. внаслідок скорочення як експорту, так і імпорту.

Необхідно зазначити, що протягом досліджуваного періоду спостерігається позитивне сальдо між експортом та імпортом агропродовольства, що є свідченням

експортної орієнтації аграрного сектору України.

При цьому спостерігається позитивне сальдо в торгівлі сільськогосподарською продукцією та продовольчими товарами навіть в 2022 р. з основними торговельними партнерами – країнами ЄС, Африки та Азії.

У структурі закордонних поставок в Україну товарів аграрного сектору традиційно домінують кілька груп продуктів: плоди, ягоди та горіхи (663 млн дол.); риба та морепродукти (627 млн дол.); алкогольні та безалкогольні напої (490 млн дол.); різні харчові продукти (416 млн дол.); вироби з тютюну (368 млн дол.); залишки, корм для тварин (362 млн дол.); насіння та плоди олійних культур (359 млн дол.); овочі (353 млн дол.).

Результати проведених досліджень свідчать, що протягом 2022 р. обсяги експорту здійснювали нерівномірно. Так, мінімальні обсяги прийшлися на березень-квітень, максимальні – вересень та листопад (рис.1).

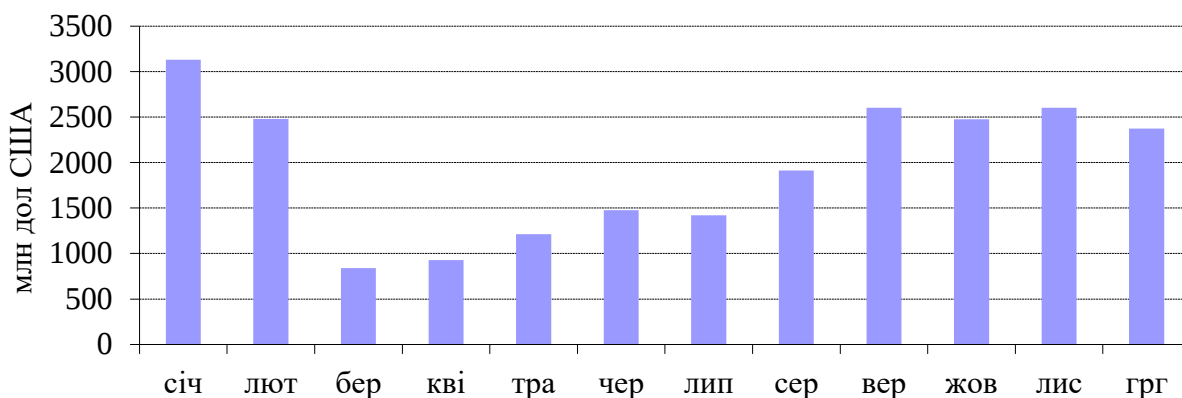

Рис.1. Динаміка експорту сільськогосподарської продукції та продовольства України в 2022 р., млн. дол. США

Джерело: складено за попередніми даними Державної служби статистики України.

Блокада чорноморських портів російськими збройними силами тривала чотири місяці, спровокувавши серйозну продовольчу кризу у бідних країнах та викликавши стурбованість ООН, ФАО та інших міжнародних структур. Продовольча безпека з перших днів війни зайняла важливе місце у політичному порядку, жоден міжнародний саміт (G7, G20 чи засідання Генасамблеї ООН) у 2022 р. не проходив без її обговорення.

Ціни, які вже на початку 2022 сформувались на високому рівні через різке зростання цін на енергію та інші наслідки пандемії Covid-19, досягли піку в березні і протрималися до червня, залишаючись і далі на рівні, що набагато перевищує допандемічний період. У найбільш уразливих країнах вони перевищували всі можливі уявлення: у Судані середня ціна на базовий продовольчий кошик наприкінці червня 2022 р. була на 700% вищою,

ніж у середньому за останні п'ять років, у Сирії – на 400%, в Ефіопії – на 139%.

Нагадаємо, що 22 липня 2022 р. під егідою ООН та Туреччини було укладено угоду про відкриття безпечного морського гуманітарного коридору (Чорноморська зернова ініціатива). Його результатом стала організація у Чорному морі коридору для руху суден із зерном з українських портів до протоки Босфор. Передбачалося, що зернова угода буде тривати кожні 120 днів. За час його існування з трьох українських портів (Чорноморськ, Одеса та Південний) вийшло понад 600 суден із зерном та продовольством. Станом на 17 січня 2023 р. Україна експортувала понад 17 млн тон зернових, олійних культур та інших продуктів харчування.

Хоча розблокування морського експортного маршруту допомогло на якийсь час впоратися з глобальною кризою продовольчої безпеки та знизити ціни на зерно, відставання України в експорті залишалося значним. Найбільше постраждала від блокади українських зерносховищ на початку війни кукурудза (75% із 20 мільйонів тон зернових, що залишалися у сховищах). Ця сільськогосподарська культура становила 46% поставок. Швидке перенесення із зерносховищ необхідне, щоб звільнити місце для пшениці від літнього врожаю. Пшениця склала 26% відправлених на експорт зернових,

соняшник та продукти на основі соняшнику – 13%. Так, 65% експорту пшениці припадало на країни, що розвиваються. Кукурудза експортується майже в рівних пропорціях до розвинених країн і країн, що розвиваються [6].

Зерно з України також експортується за «коридорами безпеки», створеними Євросоюзом у травні 2022 р., що полегшило транспортування та прикордонний контроль української сільгосппродукції. Для забезпечення безперешкодного транзиту агропродукції з України в ЄС всі мита на її поставки були обнулені.

Українське зерно через низьку вартість залишається в Польщі, Словаччині, Угорщині, Румунії та Болгарії. В результаті занижені ціни на українське зерно шкодять зовнішньому ринку. Польські землероби блокують вантажівки з України, тому що українське зерно обвалило внутрішні ціни і фермери змушені працювати собі у збиток.

У свою чергу, низька вартість зерна шкодить національній економіці, особливо на тлі найвищих світових цін на сільськогосподарську продукцію. Пояснюється цей парадокс розподілом ціни – найбільша частина спрямовується на транспортування, логістику та трейдерство, тоді як фермери отримують дуже низьку плату за свою продукцію [7].

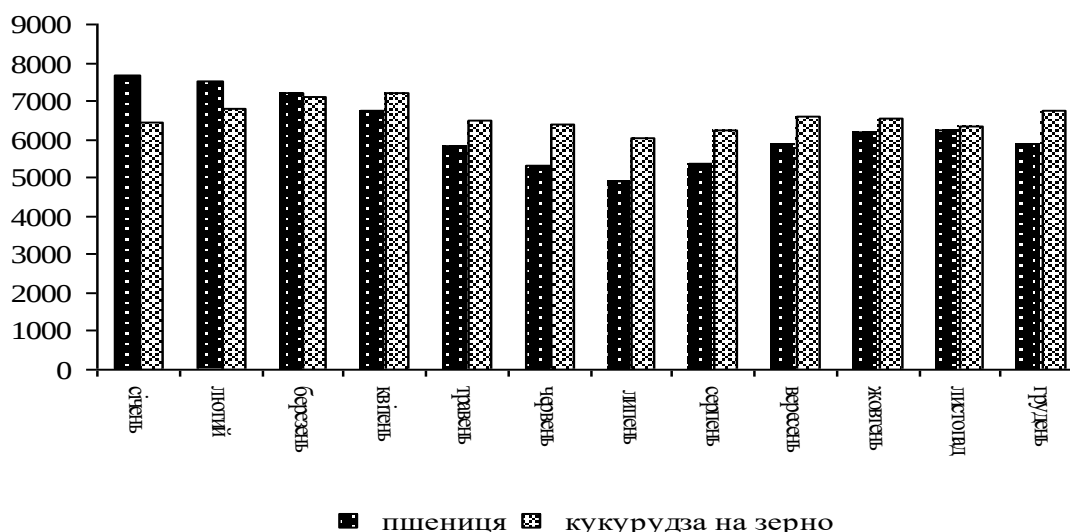

Рис.2. Динаміка закупівельних цін на пшеницю та кукурудзу за 2022 р.

Джерело: складено за попередніми даними Державної служби статистики України.

Протягом 2022 р. спостерігається зниження закупівельних цін на зерно пшениці та кукурудзи в гривневому еквіваленті (рис. 2). Мінімальне значення було зафіксовано в липні – в період масового збирання, що викликано в першу чергу проблемами збуту та зберігання.

Обмеженість пропускну здатності каналів збуту на зовнішні ринки агропродовольства та зростання збутових витрат призвело до зниження закупівельних цін на пшеницю в грудні 2021 р. порівняно з січнем 2022 р. на 23,2%. В умовах зростання вартості вхідних матеріальних ресурсів дана обставина спричинить до збитковості її вирощування та скорочення посівної площі господарств корпоративного сектору аграрної економіки – основних виробників пшениці в 2023 р. на 36,1%.

Україна залишається одним із головних гравців на аграрному міжнародному ринку, і однозначно стан виробництва та перспективи експорту сільгосппродукції з України впливають на міжнародні ціни. Зараз вони залишаються високими в тому числі і через продовження війни, тому перспективи їх зниження поки непомітні.

Незважаючи на те, що українське зерно продовжує надходити морем і сушею до вразливих країн, продовольча ситуація у світі та розвиток сільського господарства в самій Україні, що різко погіршилися в результаті війни, залишаються нестабільними.

Як повідомлялося з посиланням на дані електронної зернової біржі GrainTrade, закупівельні ціни на пшеницю в Україні впали до 5,5-6,5 тис. грн/тонну в 2022 р. з доставкою до місця зберігання на тлі блокування морпортів країни військовими кораблями РФ. Додатково на зниження цін вплинуло запровадження ліцензування експорту у березні, скасування якого у липні 2022 р. напередодні анонсував перший заступник міністра агрополітики Тарас Висоцький [8].

Індекс цін на продовольство ФАО, який відстежує міжнародні ціни на продовольчі товари, що найбільше продаються у світі, усередньому становив 143,7 пункта в 2022 р., а це на 14,3% більше, ніж в 2021 р., і є найвищим показником з початку записів у 1990 р.

Встановлено, що протягом 2022 р. чотири з п'яти продовольчих субіндексів ФАО – зернові,

м'ясо, молочні продукти та олія – досягли рекордних максимумів, тоді як п'ятий – цукор, був на 10-річному максимумі.

Індекс цін на зернові ФАО у 2022 р. зріс на 17,9% через такі фактори, як зростання цін на енергоносії та виробничі ресурси, значні перебої на ринках, несприятливі погодні умови та збереження високого світового попиту на продовольство [9].

Яким чином можна подолати сировинну залежність, добре показав приклад введення в Україні мит на експорт соняшнику. У результаті країна отримала конкурентоспроможний сектор переробки: 64 переробні, зокрема 48 олійноекстракційних заводів, мільярди доларів інвестицій і перше місце з експорту соняшникової олії (60% світового ринку).

Подібна така сама модель могла виникнути в нас у секторі переробки сої та ріпаку на олію і шрот. Навіть такі країни, як Туреччина, з дефіцитом власної сировини, роблять ставку на створення переробних потужностей і багато в чому домагаються зростання доданої вартості за рахунок імпорту сировини з України (50% сої в Туреччину йде з нашої країни). Так у цих країнах створюються робочі місця, залучаються інвестиції і зростає капіталізація економіки. Створення циклу переробки сої та ріпаку в Україні – це експорт близько 2 млн тон олії та 3 млн тон шроту на суму 2,5 млрд дол. США у поточних цінах.

Україна щорічно експортує харчові відходи на 1,5-2 млрд дол. США. Це продукти переробки олійних і зернових культур. На цій сировині в європейських портах створюються термінали з виробництва високоякісних кормів для галузі тваринництва.

Важливо відмітити, що наша країна могла б стати «європейською Бразилією» в частині виробництва біоетанолу та біодизеля. У США, приміром, було ухвалено «Енергетичний білл» (Energy Policy Act of 2005) і «Стандарт поновлюваних видів палива» (Renewable Fuels Standard), які передбачають виробництво етанолу із зернових культур та целюлози (стебла кукурудзи, пшенична солома, відходи лісової промисловості та ін.). Із соломи можна робити й пелети для «зеленої енергетики». До речі, виробництво біоетанолу з кукурудзи в 5-6 разів ефективніше, ніж із цукрової тростини. Крім того, ріпак може стати джерелом

виробництва біодизеля. Як можна подолати сировинну залежність, добре показав приклад запровадження в Україні мита на експорт соняшнику. Навіть такі країни, як Туреччина, з дефіцитом власної сировини, роблять ставку на створення переробних потужностей і багато в чому домагаються зростання доданої вартості за рахунок імпорту сировини з України (50% сої в Туреччину йде з нашої країни).

Розвиваючи внутрішній тваринницький комплекс, Україна могла б стати світовим експортером харчових добавок з рослинним протеїном і соєвого лецитину для харчової та косметичної промисловості, а також центром продукції для «веганів усього світу», виробляючи соєві концентрати та соєві ізоляти (рослинний білок).

Експортна діяльність аграрного сектору України здійснюється в несприятливих умовах зовнішнього середовища, що зумовлена безперервними воєнними діями, ембарго, відсутністю інвестиційних гарантій з боку держави, тощо. Крім вище перерахованих зберігаються також проблеми, пов'язані з державним і правовим регулюванням зовнішньоекономічної діяльності.

Стратегії розвитку експортоорієнтованої аграрної економіки стикається з серйозними проблемами і тиском з боку зовнішніх ринків, що може призвести до скоочування в сировинний сектор експорту товарів, що описується терміном «ресурсне прокляття».

Визначено основні чинники такої ситуації є:

- зменшення конкурентоспроможності та подальша деградація інших секторів економіки, що відбувається на тлі припливу в країну доходів від торгівлі ресурсами;
- висока волатильність доходів від продажу ресурсів на світовому ринку і малим мультиплікатором, що може спровокувати зміцнення національної валюти і зростання витрат виробництва, що призведе до зниження конкурентоспроможності продукції інших секторів економіки;
- помилки в державному регулюванні економіки, що призводять до перекосів у бік зростання фінансування сировинного сектору у зв'язку з високими доходами від припливу «легких» грошей в економіку, відчуття стабільності в розвитку економіки, що призводить надалі до застою і стагнації;

Такі макроекономічні ефекти називають ще «голландською хворобою» і прихована її небезпека полягає в такому: цілком зрозуміле бажання розвивати найконкурентоспроможніші сектори на світовому ринку за рахунок інших, що супроводжується стрімким зростанням сектору послуг, а відтак і зростанням добробуту громадян. Однак сектор послуг є неторговельним, тобто не експортоорієнтованим, і не може бути генератором зростання економіки, оскільки він не створює попит на освіту та наукові розробки, які сприяють у розвитку інших секторів економіки, а інновації, хоча й присутні, але мають модифікуючий характер.

Висновки

Проблеми низького рівня конкурентоспроможності харчових товарів на міжнародних ринках зумовлені такими факторами: відсутністю фінансових ресурсів для проведення модернізації виробництва; високими митними зборами, що призводять до збільшення витрат суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності; високими трансакційними витрати, що звужує можливості експорту продукції з коротким строком доставки.

Вважаємо, що основними пріоритетними завданнями в галузі зовнішньоекономічної діяльності аграрного сектору України є:

- стимулювання експорту товарів з високим рівнем переробки (доданої вартості), насамперед як джерела надходження грошових коштів в країну, що своєю чергою сформує доходи держави;
- пошук нових ринків збуту, розширення і зміцнення зовнішньоторговельних зв'язків, формування позитивного іміджу України;
- створення вільної економічної зони, що передбачає спрощення митних процедур, пільговий режим у сфері валютної та митно-тарифної політики, кредитування.

Вважаємо, що для синхронізації розвитку аграрного комплексу та економіки загалом варто згадати знамениту гіпотезу Пребіша-Зінгера: умови світової торгівлі постійно погіршуються для сировинних країн (співвідношення цін на сировину та готову продукцію). Нині цей закон дещо ускладнився:

умови світової торгівлі погіршуються для країн, які виробляють просту продукцію порівняно з тими державами, які експортують складні товари. Модель «великого поштовху» передбачає, що спочатку відбувається різке зростання інвестицій у традиційні експортні галузі (у нас це вже сталося в агросекторі). Це призводить до підвищення продуктивності праці та продуктивності бізнесу. Потім держава має дати імпульс інвестиціям в інфраструктуру. На завершальному етапі – створення передумов для захисту внутрішнього ринку та

імпортозаміщення призводить до перетікання інвестицій у промисловість і сектор послуг з паралельним створенням базового національного кластера, у нашому випадку – аграрно-промислового. Після цього економіка отримує необхідний поштовх для прискореного розвитку і переходить у стадію самопідтримуючого зростання.

Реалізація запропонованих заходів забезпечить ефективне просування вітчизняної продукції сільського господарства та харчової промисловості з високою доданою вартістю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Їжа стала частиною російського «арсеналу терору» – Урсула фон дер Ляєн. URL: <https://bykvu.com/ua/bukvy/izha-stala-chastynoiu-rosiiskoho-arsenalu-teroru-ursula-fon-der-liaien/>
2. Райнерт Е. Як багаті країни стали багатими... І чому бідні країни залишаються бідними. Саміт книга, 2019. 416 с.
3. Могилюний О.М., Козак М.І. Сировинна орієнтація аграрного сектору та її соціально-економічні наслідки для України. *Економіка АПК*. 2021. № 3 С. 19-24.
4. Щербата І. Диверсифікація сільськогосподарських підприємств: прийняття рішення. Вісник Львівського національного аграрного університету. Серія: Економіка АПК. 2017. №24(1). С. 12-17.
5. Українські реформи: магічні слова чи реальність. URL: <https://web.archive.org/web/20160720114455/http://f.orbes.net.ua/ua/opinions/1416244-ukrayinski-reformi-magichni-slova-chi-realnist>.
6. Зернову угоду продовжили: що вже дає Україні і світу аграрний експорт. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-63573031>
7. Проблема з українським агроекспортом майже вирішено, але питання залишаються. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3698974-problemu-z-ukrainskim-agroeksportom-majze-viriseno-ale-pitanna-zalisautsa.html>
8. Внутрішні ціни на зернові в Україні досягли мінімальних показників за місяць – «Укragроконсалт». URL: <https://interfax.com.ua/news/economic/842119.html>
9. Світові ціни на продовольство досягли рекордного рівня у 2022 році – ООН. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/01/7/695761>

REFERENCES

1. *Food has become part of the Russian "arsenal of terror" – Ursula von der Liaien.* (n.d.). <https://bykvu.com/ua/bukvy/izha-stala-chastynoiu-rosiiskoho-arsenalu-teroru-ursula-fon-der-liaien/>
2. Reinert, E. (2019). *How rich countries became rich... And why poor countries remain poor.* Summit Book.
3. Mohylnyi, O. M., Kozak, M. I. (2021). Raw material orientation of the agricultural sector and its socio-economic consequences for Ukraine, 3, 19-24.
4. Shcherbata, I. (2017). Diversification of agricultural enterprises: decision-making. *Bulletin of the Lviv National Agrarian University. Series: Economy of agro-industrial complex*, 24(1), 12-17.
5. *Ukrainian reforms: magic words or reality.* (n.d.). <https://web.archive.org/web/20160720114455/http://f.orbes.net.ua/ua/opinions/1416244-ukrayinski-reformi-magichni-slova-chi-realnist>.
6. *The grain agreement was extended: what agrarian exports already give to Ukraine and the world.* (n.d.). <https://www.bbc.com/ukrainian/features-63573031>.
7. *The problem with Ukrainian agricultural exports is almost solved, but questions remain.* (n.d.). <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3698974-problemu-z-ukrainskim-agroeksportom-majze-viriseno-ale-pitanna-zalisautsa.html>.
8. *Domestic grain prices in Ukraine have reached the minimum figures for the month.* "Ukragroconsult". (n.d.). <https://interfax.com.ua/news/economic/842119.html>.
9. World food prices hit record highs in 2022. (2022). UN. <https://www.epravda.com.ua/news/2023/01/7/695761>

Olena Shust, Doctor of Economic Sciences, Professor, Bila Tserkva National Agrarian University, Ukraine

Iryna Artimonova, PhD in Economics, Associate Professor, Bila Tserkva National Agrarian University, Ukraine

Bohdan Khahula, Doctor of Philosophy in Economics, Associate Professor, Bila Tserkva National Agrarian University, Ukraine

CURRENT STATE AND PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF FOREIGN AGRICULTURAL TRADE OF UKRAINE

Abstract

Introduction. The current difficult economic conditions caused by Ukraine's war with Russia have exacerbated the global food crisis. This circumstance will cause famine in many countries of the world, especially in regions where the population is characterized by a low level of purchasing power.

In addition, the military actions caused significant damage to the logistics of agri-food, which as a result requires the involvement of significant investments for recovery. This circumstance requires the introduction of state support.

Goal. On the basis of the generalization of the assessment of the foreign trade in agricultural food of Ukraine under the conditions of the introduction of martial law in the country, propose proposals for the post-war revival of the country's agricultural production.

Method (methodology). In the research process, a complex of general scientific and special methods was used to achieve the defined goal: system-structural analysis - when clarifying and organizing the conceptual apparatus of foreign economic activity; dialectical, method of analysis and synthesis - for studying the characteristics and features of the main methods of managing the foreign economic activity of agricultural enterprises; expert, calculation, comparative and graphic - when assessing the state of foreign economic activity of agricultural enterprises.

The results. It was established that the problems of the low level of competitiveness of food products on international markets are due to the following factors: lack of financial resources for modernization of production; high customs fees, which lead to an increase in the costs of subjects of foreign economic activity; high transaction costs, which narrows the possibilities of exporting products with a short delivery period. Proposed main priority tasks in the field of foreign economic activity of the agrarian sector of Ukraine.

Keywords: agricultural products; Groceries; foreign economic activity; export; imports.

Cite as: Shust, O., Artimonova, I., and Khahula, B. (2023). Current state and prospects for the development of foreign agricultural trade of Ukraine. *Economic analysis*, 33 (3), 190-201. DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2023.03.190>